

Artykuły teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Andrzej L. Zachariasz

Uniwersytet Rzeszowski

Wolność osobista a prawa polityczne. Status i granice zasadności

Личная свобода и политические права. Статус и пределы обоснованности

1. Uwagi wstępne

Prawa polityczne, prawa obywatelskie, wolność osobista czy też wolności obywatelskie to pojęcia, które niezmiernie często pojawiają się we współczesnym języku politycznym. Przy tym używane są one w różnych kontekstach i na określenie nie zawsze tych samych stanów faktycznych i prawnych. Pojęcia te jednak, mimo możliwych różnic znaczeniowych, wskazują nie tylko na ich łączność lecz także na ich wzajemne dookreślanie się. Trudno bowiem byłoby mówić o wolnościach obywatelskich, czy też o wolności osobistej w sytuacji braku praw politycznych czy też praw obywatelskich. Co więcej, niejednokrotnie pojęcia te wydają się być tak ze sobą znaczeniowo powiązane, że w pewnych ich użyciach wiązane z nimi treści, czyli znaczenia, wydają się wręcz pokrywać i w konsekwencji funkcjonują niemalże jako pojęcia synonimiczne. Pomijając jednak tego rodzaju sytuacje, zwłaszcza gdy użycie tych pojęć może rodzić konsekwencje, sędzę, że określenie ich zakresu znaczeniowego, a zwłaszcza zasadności ich użycia, zarówno ze względu na tradycję kulturową a także aktualne potrzeby komunikacji, nie tylko jest wskazane, ale nawet konieczne.

Co znaczy zatem wolność osobista lub wolność obywatelska w kontekście pojęcia praw politycznych czy też praw obywatelskich? Czy wolność osobista jest jednoznaczna z pojęciem wolności obywatelskiej, a także: czy pierwsza jest jedynie warunkiem drugiej? Czy można mówić o wolności osobistej i obywatelskiej poza pojęciem prawa, czyli poza pojęciem praw osobistych, jak i obywatelskich?

Kwestie te, a przede wszystkim znaczenie pojęcia wolności w wymiarze osobistym i politycznym oraz granice zasadności tych pojęć, będą przedmiotem namysłu niniejszych rozważań. W pierwszej kolejności podejmę próbę określenia relacji, jaka zachodzi między pojęciem wolności osobistej a pojęciem wolności obywatelskiej w kontekście tzw. praw obywatelskich czy też politycznych.

2. Prawa i wolności polityczne w tradycji kultury europejskiej

Prawa i wolności polityczne przedmiotem namysłu filozoficznego stały się stosunkowo późno, bowiem dopiero w czasach nowożytnych. Nie oznacza to jednak, że nie były one wcześniej przedmiotem praktyki politycznej, ani że nie dostrzegano problemu wolności. Niemniej, starożytni filozofowie, jeśli mówią o wolności, przypisują ją tylko pewnej grupie ludzi, tzw. wolnym z natury, przeciwstawiając ich jednocześnie ludziom z natury pozbawionym wolności. Stan zniewolenia, zwłaszcza w wymiarze życia politycznego, jak i gospodarczego, uznawano bowiem za naturalny. Teza o naturalnej nierówności ludzi, a więc i przekonanie o tym, że ludzie z natury są podzieleni na wolnych i niewolnych, była w owym czasie podzielana powszechnie. Znalazła ona potwierdzenie również w wypowiedziach ówczesnych filozofów i twórców religii. Formuluje ją wprost Arystoteles, pisząc o niewolnikach jako żyjących narzędziach, odmawiając im nawet zdolności myślenia (por. *Polityka*, 1,15,1255a; 1, 13, 1254b oraz *Etyka Nikomachejska*, 8,11; 1161b). Teza ta była także aktualna w myśleniu pierwszych chrześcijan. Nierówność, w tym także niewolnictwo, w wymiarze społecznym, co najmniej akceptuje św. Paweł z Tarsu (por. *Pierwszy list do Koryntian* 7,20–7,22). O wolności wszystkich ludzi mówili wprawdzie Stoicy lecz należałoby stwierdzić, że wobec powszechnie panującego przekonania, czynili to incydentalnie.

Ideę o nierówności ludzi, choć w znacznie bardziej złagodzonej formie, kontynuuje także myśl średniowieczna, a także nowożytna kultura polityczna. Poddaństwo i podział ze względu na urodzenie uznane bowiem zostało za stan naturalny. W tym sposobie myślenia pewni ludzie niejako z natury, a nie tylko z mocy prawa, zostają pozbawieni wolności, w tym także wolności osobistej. Jednocześnie należałoby zauważyć, że tego typu przekonania i praktyki wobec społeczeństw jako całości bynajmniej nie przeszkadzały starożytnym w formułowaniu i realizacji idei demokracji wobec tych, których uznawali za ludzi wolnych. Praktyka ta nie była także obojętna dla kształtowania się i pojmowania wolności w jej wymiarze politycznym i prawnym dla jej nowożytnego, jak i współczesnego kształtu. U jej podstaw pozostaje tradycja cywilizacyjna starożytnej Grecji i Rzymu¹. Mieszkań-

---

¹ Symbolicznym wyrazem tego powiązania nowożytnych instytucji demokratycznych z tradycją polityczno-prawną Rzymu było nawiązanie Rewolucji Francuskiej z 1789 r. do instytucji i tradycji republiki Rzymu.

cy greckich miast-państw, a w szczególności Aten, wybrali demokrację jako formułę realizacji dla swojej aktywności społecznej i politycznej. Jednocześnie demokracja ateńska, zwłaszcza jeśli zważy się na jej bezpośredni charakter, być może także i dla czasów współczesnych, stanowi niedościgniony wzorzec ludowładztwa. W Republice Rzymu zaś, w ramach jej instytucji prawnych, ukształtowały się podstawowe formy polityczne wyznaczające pojęcie wolności politycznej. Jej pojmowanie wyznaczały pojęcia obywatel (*civis*, *-is* – obywatel, mieszkaniec miasta), osoba (*persona*, *-ae*) oraz odpowiadające im pojęcia praw obywatelskich, które nie tylko zostały uformowane w kulturze polityczno-prawnej Rzymu, ale co więcej, oznaczały instytucje rzymskiego porządku prawnego.

Pojęcie wolności osobistej, podobnie jak pojęcie osoba (*persona*, *-ae*), daje się wywieść z instytucji, jaką była „osoba jako podmiot praw i obowiązków” w rzymskim prawie cywilnym. Osobą wedle tego prawa byli obywatele Rzymu (*cives Romani*, pierwotnie kwiryty – zebrani – *Quirites*), a więc ludzie wolni, którym przysługiwały w pełni prawa cywilne oraz prawa publiczne, czy też inaczej mówiąc, obywatelskie. Do praw cywilnych zaliczano prawo do tzw. własności kwirytalnej (*dominium ex iure Quiritium*), prawo do władzy w rodzinie (*Patria potestas*), możliwość sporządzania testamentów i dziedziczenia (*testamenti factio activa* i *testamenti factio passiva*), prawo występowania przed sądem celem dochodzenia roszczeń (*legis actio*), możliwość zawierania związków małżeńskich (*ius conubi*) oraz dokonywania czynności prawnych w obrocie gospodarczym (*ius commerciti*). Do praw publicznych (*resp.* – obywatelskich) należało prawo do udziału i głosowania (plebejuszy w zgromadzeniach ludowych a patrycjuszy w senacie (*ius suffragii*)), służby w legionach i sprawowania urzędów państwowych (*ius honorum*) oraz prawo odwoływania się od decyzji urzędników od wymierzonej kary śmierci lub innych kar cielesnych (*ius provocationis*), a także prawo do pomocy trybuna ludowego (*ius auxilii*)². Wolny człowiek, jako obywatel Rzymu, w zależności od zajmowanej w tym społeczeństwie pozycji, miał zdolność prezentowania nie tylko siebie samego, ale i swojej rodziny wobec Rzymu i jego instytucji oraz w relacjach z innymi obywatelami: był podmiotem praw i obowiązków w społeczeństwie politycznym, jakim była republika.

Możliwość podejmowania decyzji przez człowieka, jako podmiotu praw i obowiązków, choć jest warunkiem wolności, nie konstituuje jednakże pojęcia wolności osobistej. Pewnym załączkiem tej instytucji wydają się być prawa *ius provocationes* oraz *ius auxilii*. Pierwsze z nich, choć w ograniczonej formule, chroniło obywatela Rzymu w obrębie jednej mili od miasta przed nadużyciem władzy karania przez *magistratus*. Obywatel Rzymu mógł odwołać się w tego rodzaju sytuacji od wyroku urzędnika państwowego do zgromadzenia wojskowego na Polu Marsowym (*comitia centuria*), choć tylko w ograniczonych przypadkach. Odwołanie nie przysługiwało bowiem od decyzji konsulów w stanie

² Zob. J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005, s. 36 i n.

wojny, od decyzji dyktatora oraz od decyzji sądów karnych. Prawo *ius auxili*, czyli zwrócenie się o pomoc do trybuna ludowego w sytuacji nadużyć *magistratus cum imperio* pełniło funkcję w jakiejś mierze analogiczną do współczesnego rzecznika praw obywatelskich. Pierwowzorów zatem dla praw obywatelskich, jak i wolności osobistej, a nawet instytucji współczesnego rzecznika obywatelskiego, należy poszukiwać w rzymskim systemie prawnym. W tym ujęciu prawa obywatelskie dają się sprowadzić do pewnych zapisanych praw w systemie funkcjonowania organizmu państwowego a więc systemu prawa uprawnień, które przysługują obywatelom. W wypadku tzw. wolności obywatelskich jest to prawo ochrony obywatela przed nadmierną, nieuprawnioną ingerencją, czy też właściwie ograniczaniem jego wolności jako osoby, ze strony państwa. Przy tym ochrona ta ma na celu umożliwianie obywatelowi realizacji przysługujących mu praw politycznych.

W obu wypadkach, tj. *ius provocationes* i *ius auxili* oraz odpowiadające im instytucje *comitia centuriata* i trybuna ludowego, sfera wolności osobistej gwarantowana jest swoistym ograniczeniem, czy też samoograniczeniem władzy politycznej, w ramach której działania poszczególnych ludzi nie podlegają sankcjom ze strony władzy politycznej. W sytuacji ich naruszenia przez aparat państwowy (urzędników), obywatelom przysługuje ochrona ze strony specjalnie do tego powołanych urzędów.

System feudalny w odniesieniu do ludzi z warstw „dobrze urodzonych”, np. arystokracji, rycerstwa (szlachty), tzw. stanów uprzywilejowanych, znał również instytucje, które w jakiejś mierze należałoby uznać za pewne formy ochrony wolności osobistej i praw politycznych. Niewątpliwie było nim tzw. prawo oporu (*ius resistendi*), czyli prawo wypowiedzenia posłuszeństwa władcy, łącznie z pozbawieniem go panowania³. Przykładem tego rodzaju prawa jest angielska *The Great Charter*, czyli *Wielka Karta Wolności (Magna Charta Libertatum)* wydana przez króla Anglii, Jana bez Ziemi, w roku 1215. Formułowała ona między innymi zakaz więzienia lub karania bez wyroku sądowego oraz przyznawała przedstawicielom klas uprzywilejowanych prawo oporu przeciwko królowi w sytuacji naruszenia przez niego zawartych w niej praw. W tym kontekście za znamienne, jako że podnoszą do rangi zasady ustrojowej, należałoby uznać instytucję dawnego prawa polskiego funkcjonującą na mocy wydanych przez Władysława Jagiełłę edyktów *Neminem captivabimus nisi iure dictum* (Nikogo nie uwięzimy bez wyroku sądowego) z roku 1425 (1430 i 1433). Gwarantowały one jednakże wolność i nietykalność jedynie szlachcie. Za znamienne w tym kontekście należy uznać fakt, iż zasada ta w prawie polskim dopiero

---

³ W Polsce prawo to przejawiało się między innymi w buntach przeciwko Kazimierzowi Odnowicielowi czy też w odsunięciu od władzy Bolesława Śmiałego, a w wieku XVII w rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1609 oraz rokoszu Lubomirskiego 1665 r.

w roku 1791 rozszerzona została na mieszczaństwo⁴. Feudalizm w swoich podstawach był więc systemem opartym na hierarchicznie uformowanych zależnościach, a w konsekwencji i ograniczeniach wolności. W rezultacie pełna wolność osobista była jedynie uprawnieniem (prerogatywą) suwerena (panującego), przy jednoczesnym ograniczaniu tej wolności wasali i faktycznym jej pozbawieniu w wypadku chłopstwa.

Zmiany wprowadza dopiero Oświecenie⁵. Z inspiracji siedemnasto- i osiemnastowiecznej filozofii praw natury i pod wpływem przemian, jakie zapoczątkowała rewolucja amerykańska w latach 1775–1789 oraz rewolucja francuska z roku 1789, kultura polityczna Europy Zachodniej zmieniła się na tyle, że wolność człowieka, zarówno jako osoby, jak i członka społeczności politycznej (obywatela), została uznana za jego naturalny przymiot. Owocem rewolucji amerykańskiej była *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki (the Constitution of the United States)* z 17 września 1787 roku. Rewolucja francuska zaś zaowocowała ucieleśnieniem politycznych idei oświeceniowych, a w szczególności idei prawa naturalnego. W formie aktu prawnego uchwalona została, przez Francuskie Zgromadzenie Narodowe w dniu 26 sierpnia 1789 roku, *Deklaracja praw człowieka i obywatela*. Deklaracja ta, choćby poprzez swoją nazwę, wydaje się wyraźnie rozróżniać tzw. prawa człowieka i prawa obywatela. Pierwsze, a przede wszystkim wynikające z nich wolności, zgodnie z założeniami ich autorów, przysługują ludziom niejako z samego faktu bycia człowiekiem. Drugie zaś przysługują członkom określonej społeczności politycznej – zgodnie z *Deklaracją* z roku 1789 miały przysługiwać obywatelom Republiki Francuskiej. Prawa człowieka uznano za ogólnoludzkie, uniwersalne. Nawiązując do wcześniejszych ustaleń dotyczących pojęcia wolności osobistej, należałoby uznać je za osobowe, choćby z tego względu na to, iż przysługują, zgodnie z *Deklaracją*, każdemu człowiekowi.

Dalszym rozwinięciem idei praw natury były procesy polityczne, w wyniku których kształtował się ustrój demokratyczny, który co najmniej w wymiarze formalnym wprowadzał równość wszystkich ludzi wobec prawa. Jednakże dopiero w wieku dziewiętnastym⁶, przynajmniej w przestrzeni wyznaczonej kulturą

⁴ Zasada ta została pierwotnie sformułowana w przywileju nadanym przez Władysława Jagiełłę w Brześciu Kujawskim 25 kwietnia 1425 roku, jednakże nie wszedł on w życie. Ostatecznie wprowadzono ją przywilejem jedlińskim z 4 marca 1430 roku i krakowskim z 9 stycznia 1433 roku. Prawo nietykalności osobistej zostało wówczas nadane szlachcie. W prawach kardynalnych z 1768 roku ograniczone do posesjonatów. Przywilej ten rozszerzono na mieszczaństwo z miast królewskich na mocy prawa o miastach z dnia 18 kwietnia 1791 roku.

⁵ Proces ten wiązał się niewątpliwie z kształtowaniem się nowego porządku prawnomoralnego w nowożytności. Szerzej na ten temat zob. D. Stasi, *Filozofia porządku polityczno-prawnego w nowożytności*, Rzeszów 2009, w szczególności rozdz. III i IV, s. 92–145.

⁶ Za znamienny należy uznać fakt, że państwa europejskie niewolnictwo znoszą dopiero w wieku dziewiętnastym. Wprawdzie Francja czyni to w 1794 roku, niemniej Napoleon Bonaparte

świata zachodniego, obowiązującym staje się pogląd, zgodnie z którym ludzie z natury są wolni i równi. Idea ta wyznaczyła także podstawy współczesnych społeczeństw demokratycznych. Takie pojmowanie człowieka było jednoznaczne z pozbawieniem uzasadnienia dotychczasowego feudalnego porządku społecznego, a tym samym i pozbawiania uzasadnienia ograniczania prawa do wolności, w tym wolności osobistej. Nowożytność, wbrew instytucjom niewolnictwa i feudalizmu, przynajmniej w wymiarze teoretycznym, sformułowała i uzasadniła pogląd, zgodnie z którym wszyscy ludzie są równi i wolni na zasadzie ich człowieczeństwa. Tym samym wolność osobistą i wolności polityczne uznano za zasadę prawa naturalnego, czyli prawa przysługującego człowiekowi z natury. Nie oznacza to jednak, że zasady te były przestrzegane powszechnie i były obowiązującą praktyką. Trudno byłoby mówić o ich przestrzeganiu w systemach totalitarnych wieku dwudziestego, jakim był faszyzm w wydaniu zachodnioeuropejskim oraz tzw. sowiecki i chiński system totalitarny. Dwudziestowieczny komunizm był przykładem negacji nie tylko wolności politycznej, ale i wolności osobistej. Dyktatury tego rodzaju w wielu wypadkach były nie tylko przykładem niewolnictwa w nowym wydaniu, ale wręcz ludobójstwa narodów czy też całych grup społecznych. Pojęcie wolności osobistej i wolności obywatelskich oraz odpowiadających im praw, samoistnego, a właściwie instytucjonalnego znaczenia nabiera dopiero w myśli współczesnej Europy.

Wolność osobista i wolność obywatelska są współcześnie pojęciami powszechnie funkcjonującymi w praktyce życia międzynarodowego a także w ramach poszczególnych społeczności politycznych. Choć należałoby stwierdzić, że współczesne pojmowanie wolności osobistych, jak i politycznych (obywatelskich), swoje podstawy znajduje już nie tylko w prawie poszczególnych państw, a zwłaszcza w prawie zwyczajowym, ale w aktach o charakterze deklaracji międzynarodowych, a w szczególności aktach Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷ oraz tzw. konwencjach traktatowych między poszczególnymi państwami oraz sformułowanymi w tym względzie deklaracjami. Niemniej jednak podstawowym źródłem, z których wynikają poszczególne wolności, każdorazowo jest prawo obowiązujące i realizowane w poszczególnych państwach, a w szczególności, o ile takie funkcjonują, tzw. ustawy konstytucyjne.

Zarówno wolności osobiste, jak i obywatelskie, a także prawa polityczne, jako że zaliczane są do tzw. podstawowych uprawnień przysługujących człowiekowi jak i obywatelowi, w ustawodawstwie współczesnych państw demokratycz-

---

anuluje ten akt i niewolnictwo przywraca w koloniach w roku 1803, gdzie zostaje zniesione dopiero w 1848 roku. W roku 1807 Wielka Brytania zabrania poddanym korony brytyjskiej handlu niewolnikami, a w roku 1833 formalnie zniesione zostaje niewolnictwo w koloniach brytyjskich. Niewolnictwo w USA zostaje zniesione w roku 1865, na Kubie i w Brazylii dopiero w roku 1880.

⁷ Należy tu wskazać przede wszystkim na takie akty, jak: *Karta Narodów Zjednoczonych* oraz *Powszechna deklaracja praw człowieka*.

nych zamieszczane są w ich podstawowych aktach prawnych, jakimi są konstytucje. Przy tym należy podkreślić, że mimo iż poszczególne konstytucje operują właściwie wszystkim tymi terminami, to nie zawsze wydają się one funkcjonować w tym samym znaczeniu i tym samym określać tę samą rzeczywistość.

3. Wolność osobista i wolność obywatelska (polityczna) a prawa obywatelskie. Próba ujęcia pojęciowego

Zauważę, że wolność, nawet wtedy gdy pojęcie to odnosimy do bytu ludzkiego, ma wiele znaczeń. Rozważania nad wolnością osobistą i tzw. wolnością obywatelską można by zacząć od ustalenia, o czym mówimy, gdy pytamy o wolność? Czy o predyspozycjach bytu ludzkiego w sensie możliwości jego realizacji, czy też o braku ograniczeń tych możliwości? Wolność bowiem to nie tylko sprawa naturalnych predyspozycji bytu ludzkiego, ale także ograniczeń wynikających z rzeczywistości kulturowej. Mimo zatem, że pojęcie to zostało ograniczone do znaczeń użytych w tytule tego tekstu, to także i w tym wypadku nie jest ono jednoznaczne. Zarówno możliwości, jak i ograniczenia, nawet te dotyczące jestestwa ludzkiego, w kontekście tego, co określamy pojęciem praw obywatelskich, mogą bowiem mieć i mają różny charakter. W tym ostatnim wypadku, poza ograniczeniami ściśle prawnymi i politycznymi, mogą być dyktowane warunkami wynikającymi ze struktury społeczeństwa, jego historii czy też, mówiąc ogólniej, tradycji pewnej cywilizacji⁸.

Wolność jako kategoria rzeczywistości polityczno-prawnej znajduje swoje potwierdzenie z zasady w podstawowych aktach prawnych każdorazowej społeczności politycznej, jaką jest państwo. Przy tym, już sam fakt, iż pojęcie wolności jest w tym wypadku ujmowane w formułę prawną, wskazuje na jej powiązanie z prawem, czy też raczej należałoby powiedzieć: z prawami. Stąd też, w poszczególnych systemach prawnych wolność bywa określana w powiązaniu z regulującymi ją prawami poprzez takie pojęcia, jak wolności i prawa obywatelskie (polityczne), wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne⁹. Pojęcie wolności jest tu zatem każdorazowo związane z prawami. Należałoby powiedzieć, że to prawa przysługujące z mocy *Konstytucji* jednostce ludzkiej jako członkowi pewnej społeczności z racji jego bycia człowiekiem lub obywatelem, wyznaczają zarazem zakres jego wolności. Przy tym znaczącym dla tych uwag w pierwszej kolejności jest status i wzajemne relacje między wolnościami i prawami osobistymi oraz wolnościami i prawami obywatelskimi. Te ostatnie, jak to

---

⁸ Używam tu pojęcia cywilizacja jako pojęcia bardziej szczegółowego a nie kultura. Pojęciem tym obejmuję sferę rzeczywistości polityczno-prawnej, a także działalność gospodarczą.

⁹ Taką nomenklaturę pojęciową stosuje np. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997*, por. rozdział II.

ma miejsce w *Konstytucji RP*, bywają określane także jako tzw. wolności i prawa polityczne.

Jak zatem jest rozumiana wolność osobista i wolność obywatelska (*resp.* – polityczna)? Pełna odpowiedź na to pytanie, w wypadku zastosowania indukcji zupełnej, wymagałaby analizy wszystkich aktów prawnych, w których te pojęcia lub pojęcia znaczeniowo z nim związane, funkcjonują. Odwołując się do analizy poszczególnych przypadków, można jednak wskazać na te momenty wyznaczające znaczenia tych pojęć, które dla ich rozumienia jawią się jako konieczne i konstytutywne. Kierując się zatem tą zasadą, należałoby stwierdzić, że wolność osobista to przede wszystkim gwarancja możliwości realizowania się człowieka, nieograniczania jego aktywności wobec własnego jestestwa, jak i wobec innych ludzi, w ramach obowiązującego porządku prawnego. W wymiarze prawnym, a zarazem w wąskim znaczeniu tego pojęcia, wolność osobista to ochrona swobody człowieka, poza przypadkami, na które zezwala akt konstytucyjny państwa. Przykładem takiego rozumienia tego pojęcia jeszcze w wieku dziewiętnastym może być *Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga*, która enumeratywnie wyznacza niejako zakres tego pojęcia. Przy tym wolność osobista jest tu rozumiana jako ochrona przed odpowiedzialnością poza przepisami prawa a także przed zatrzymaniem w areszcie (pozbawieniem wolności) bez uzasadnionego nakazu sądowego. To rozumienie wolności osobistej najczęściej odpowiada nie tylko intuicyjnym odczuciom znaczenia tego pojęcia, ale także znajduje potwierdzenie w innych aktach konstytucyjnych¹⁰. Przy tym, należałoby zauważyć, że w niektórych, tak jak to ma miejsce w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, rozróżnia się obok „wolności osobistej” także „nietykalność osobistą”¹¹. Do wolności i praw tego rodzaju zalicza się także szereg innych wolności i zabezpieczających je praw. Należałoby tu wskazać m.in. na „wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji” (art. 54, pkt. 1), „prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania” (art. 42, pkt. 2), „wolność i ochrona tajemnicy komunikowania się” (art. 49) czy też „prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym” (art. 47) a także prawo do pobytu na terenie kraju, jak i prawo do możliwości jego opuszczenia (art. 52).

Obok wolności osobistej i przysługujących człowiekowi jako jednostce praw osobistych, akty konstytucyjne wyróżniają wolności i prawa polityczne¹².

---

¹⁰ Zob. akty konstytucyjne: *Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga z dn. 17 października 1868 r.*, art. 12; *Konstytucja Finlandii z dn. 11 czerwca 1999 r.*, art. 7, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, art. 41, pkt. 1.

¹¹ Zob. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 41, pkt. 1. Przykładowo również *Konstytucja Finlandii* rozróżnia „wolność osobistą i nietykalność” (art. 7).

¹² W *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* wyróżnia się także jako odrębne wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne. Zob. rozdział II, art. 64–77.

Te umożliwiają przede wszystkim obywatelom danej społeczności politycznej uczestnictwo w życiu publicznym, a przez to wpływanie na jej kształt i funkcjonowanie, a tym samym i na jej przyszłość. Wśród tego rodzaju wolności i praw wyróżniane jest przede wszystkim czynne i bierne prawo wyborcze, a zatem możliwość wybierania władz i bycia wybranym, czyli możliwość uczestnictwa we władzach publicznych państwa, jak i władzach lokalnych (samorządowych), udziału w bezpośrednich formach demokracji (np. referendach), prawo składania petycji do władz, organizacji i instytucji, organizowania się i udziału w partiach politycznych, związkach zawodowych a także w różnego rodzaju organizacjach, np. stowarzyszeniach itp.

4. Wolność osobista a wolność obywatelska. Pytanie o relacje

Określenie treści pojęcia wolności osobistej, jak i wolności obywatelskiej, bynajmniej nie mówi o tym, w jakich relacjach do siebie pozostają te dwa pojęcia. Podkreślę, że wolność obywatelska, zarówno w powoływanych aktach prawnych, jak i w tych uwagach, choćby poprzez odwołanie się do terminologii tych aktów, w jakich ono funkcjonuje, jest także określana pojęciem wolności politycznej. Pojawia się zatem pytanie, czy nie oznacza to, że wolność osobista nie może być określana jako polityczna, gdyż nie spełnia warunków myślenia politycznego i jako taka nie może być ujmowania w kategoriach dla niego właściwych? Czyżby sytuacja ta miała oznaczać, że wolność osobistą w odróżnieniu od politycznej należałoby pojmować jako formę aktywności, jeśli już nie prywatnej, to w każdym razie aktywności niepublicznej? Czym zatem miałyby być wolność osobista, nie będąc wolnością polityczną?

Problem to o tyle skomplikowany, że jednocześnie trudno byłoby mówić o wolności osobistej poza porządkiem prawnym, który zarazem jest porządkiem określonego państwa, a więc także porządkiem politycznym. Uwzględniając zatem choćby ten moment, należałoby stwierdzić, że o ile wolność obywatelska jest normowana porządkiem politycznym i prawnym państwa, nie sposób odmawiać wolności osobistej charakteru politycznego. Odrębną natomiast kwestią jest to, że wolność polityczna swoją zasadność czerpie nie tyle z idei, czy nawet instytucji państwa, co z samego faktu bycia człowiekiem jako osobą, a więc bycia podmiotem podejmowanych działań. Jednocześnie jednak należy zauważyć, że to prawo wyznacza granice, w których aktywność podmiotu mieści się w normach wyznaczających pojęcie wolności osobistej. Sytuacja ta, jak sądzę, pozwala także na uznanie wolności osobistej za wartość polityczną w szerokim znaczeniu tego słowa. W tym znaczeniu wolność osobistą można także pojmować jako uszczegółowiony przypadek wolności politycznej a nawet wolności obywatelskiej. W każdym razie wolność polityczna, w tym także i obywatelska, jest tutaj pojmowana jako pojęcie zakresowo szersze od wolności osobistej.

Niemniej, temu znaczeniu wolności politycznej daje się przeciwstawić pojęcie wolności obywatelskiej jako możliwości realizowania się człowieka jako obywatela bezpośrednio wobec państwa. To znaczenie daje się także określać pojęciem wolności w wąskim znaczeniu tego pojęcia.

Problem relacji wolności osobistej i wolności obywatelskiej to jednak nie tylko określenie zakresu tych dwóch pojęć. Jest to także kwestia wzajemnego określania się i umożliwiania realizacji jednej formuły działań przez drugą. Jest to pytanie przede wszystkim o to, która z tych wolności może być uznana za pierwszą, w znaczeniu bardziej podstawową? Podstawową także i w tym znaczeniu, która z nich jest warunkującą a która warunkowaną? Czy zatem warunkiem wolności osobistej jest wolność obywatelska, czy też wręcz przeciwnie, wolność osobista jest warunkiem wolności obywatelskiej? I choć wydałoby się, że odpowiedź na to pytanie jest prosta, należałoby zauważyć, że w zależności od tego, co będziemy rozumieli pod pojęciem warunkowania, w każdym z tych przypadków może być różna. Inaczej zależności będą się przedstawiały, gdy będziemy pytać o relację w porządku faktycznym, a więc o to, która z tych wolności umożliwia realizację drugiej, a inaczej gdy pytanie to postawimy w porządku prawnym. W tym drugim wypadku należałoby zapytać o to, które z praw i odpowiadających im wolności umożliwiają realizację jednej z nich? Czy są to normy regulujące kwestię wolności osobistej czy też kwestie wolności obywatelskiej? Jest to więc pytanie o to, czy można mówić o wolności osobistej poza obywatelstwem, czy też inaczej mówiąc, poza normami określającymi status bycia obywatelem i wynikającymi stąd konsekwencjami?

Odpowiadając zauważę, że w porządku faktycznym wolność osobista wydaje się być warunkiem wolności obywatelskiej. Można by bowiem przyjąć, że aby „ktoś” mógł podejmować działania w ramach przysługujących mu jako obywatelowi uprawnień, w pierwszej kolejności musi posiadać nie tylko zdolność faktyczną, ale i prawną do podejmowania takich działań. Oznaczałoby to, że człowiek pozbawiony wolności osobistej, a więc np. przebywający w więzieniu, może realizować swoje prawa polityczne. Niemniej, także i w tym wypadku nie jest tak, że np. pozbawienie wolności oznacza jednoczesne pozbawienie praw obywatelskich. Przeciwnie, więźniowie z zasady, mimo faktycznego pozbawienia wolności, zachowują, choć w znacznym okrojeniu, prawa obywatelskie, czyli tym samym wolność obywatelską. Takim prawem, z zakresu praw obywatelskich, jest choćby prawo do zachowania własnych przekonań, nietykalności cielesnej, a w wielu przypadkach także i prawa wyborcze, udziału w referendach itp. Jednakże w niektórych wypadkach poszczególne z tych praw są w znacznym stopniu ograniczane, bądź też wręcz zawieszane. Przykładowo *Konstytucja Federacji Rosyjskiej z dnia 12 grudnia 1993 r.* w art. 32 pkt. 3 stwierdza: „Nie mają prawa wybierać i być wybierani obywatele ubezwłasnowolnieni, a także przebywający na mocy wyroku sądowego w zakładach karnych”. Pozbawienie

wolności na mocy wyroku sądu jest jednoznaczne z pozbawieniem co najmniej części praw obywatelskich.

Powyższe przykłady wskazują, że zależności między wolnością osobistą a wolnościami obywatelskimi nie dają się jednoznacznie określić. Może bowiem być tak, że ograniczenie wolności osobistej nie pociąga konsekwencji w sferze wolności obywatelskiej, ale także znane są sytuacje, jak w wypadku *Konstytucji Federacji Rosyjskiej*, gdzie ograniczenie wolności jest jednoznaczne z jej co najmniej znaczącym ograniczeniem. Stan ten potwierdza sformułowaną wcześniej tezę, że zależności między wolnością osobistą a obywatelską, jak zresztą same te pojęcia, nie mają bynajmniej jakiegokolwiek uzasadnienia w relacjach obiektywnie, tzn. pozapodmiotowo, istniejącej rzeczywistości, a jedynie w unormowaniach prawnych. Stąd też warunkiem jednej, jak i drugiej nie są reguły bytowe rzeczywistości, ani reguły zasadności logicznej. Jedynym ich uzasadnieniem jest wola ustawodawcy. Niemniej, takie pojmowanie wolności osobistej i obywatelskiej wydaje się wskazywać, że w porządku prawnym wolność osobista jest nie tylko konsekwencją praw obywatelskich, ale treść tych praw wyznacza zakres pojęcia wolności osobistej, jak i wolności obywatelskich.

Należałoby przy tym dodać, że wolność osobista, jak i wolności człowieka jako obywatela, nie sprowadzają się jedynie do tych, które realizują się wobec państwa, a więc do wolności politycznych. Obok nich często w podstawowych aktach prawnych, jakimi są konstytucje, wymienia się także wolności i prawa ekonomiczne, religijne, artystyczne czy też naukowe¹³.

5. Warunki realizacji wolności osobistej oraz wolności obywatelskiej

Już dotychczasowe uwagi pozwalają stwierdzić, że zarówno wolność osobista, jak i obywatelska, to przede wszystkim instytucje prawne, a więc zarówno ich treść, jak i zakres wyznaczane są obowiązującym prawem. Niemniej normy prawne, jak i powoływane przez nie instytucje, taki swój status uzyskują na zasadzie sankcji, jaką zabezpiecza władza polityczna społeczności, czyli państwo. Jednocześnie należałoby zauważyć, że organizacja społeczeństwa, jaką jest państwo, każdorazowo jest określana zarówno poprzez jego formy organizacyjne, jak i formy oraz sposób sprawowania i funkcjonowania władzy politycznej. Oznacza to zatem, że w zależności od przyjętych i funkcjonujących form organizacyjnych społeczeństwa politycznego, różnie może być pojmowana wolność osobista, jak i możliwość realizacji działań politycznych przez członków społeczności. Różnie, w zależności od systemu, będzie przedstawiała się kwestia wolności osobistych w systemach o charakterze demokratycznym i w systemach dyktatorskich czy też wręcz totalitarnych. W ustrojach totalitarnych, każdorazo-

¹³ O tego rodzaju wolnościach mówi np. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Zob. art. 64–76.

wo w zależności od ich charakteru, nie tylko wolność obywatelska, a więc możliwość udziału w życiu politycznym, w tym także sprawowania władzy, jak i wolność osobista, mogą i z zasady ulegają dalekiemu ograniczeniu. W tego rodzaju systemach uprawnienia o charakterze politycznym odnoszą się, w zależności od rodzaju totalitaryzmu, czy też dyktatury, do pojedynczych osób bądź też zaledwie pewnej grupy sprawującej władzę.

Niewątpliwie najpełniej realizującym idee wolności osobistej oraz wolności obywatelskiej wydaje się być system polityczny określany jako demokracja. To właśnie ten system, zgodnie ze znaczeniem nazwy określany jako władza ludu, niejako z założenia czyni uczestnikami władzy bądź to pewne grupy ludzi – np. w wypadku tzw. demokracji obywatelskiej, jaką była niewątpliwie Republika Rzymska, ale także przedrozbiorowej demokracji szlacheckiej Rzeczypospolitej Polski i Litwy – bądź też ogół społeczeństwa, tak jak to ma miejsce w demokracjach współczesnych. W tego typu systemach politycznych, choć w każdym wypadku będą się one różnić od siebie, ogółowi obywateli, aby mogli być aktywnymi uczestnikami tego systemu, przysługują tzw. prawa osobiste i obywatelskie. Można by zatem stwierdzić, że wolność osobista a także wolność obywatelska w tego rodzaju systemach politycznych zostaje upowszechniona. Sytuacja ta nie tylko oznacza potwierdzenie politycznego charakteru obu tych wolności, ale przede wszystkim wskazuje, że możliwe są one tylko w systemach, które dopuszczają ich realizację. Wolność osobista i obywatelska to funkcja systemu politycznego, i o tyle też są to nie tylko instytucje prawa ale także instytucje o charakterze politycznym.

Należy podkreślić, że wolności i prawa gwarantowane przez ustawodawstwo jakiegokolwiek państwa, choćby były uchwalane poprzez najwyższe w jego systemie ustawodawczym organy polityczne, a także o najwyższej randze obowiązywania, mają jedynie wymiar formalny. Oznacza to, że: po pierwsze, ich samo uchwalenie i obowiązywanie nie jest jednoznaczne z ich realizowaniem, a więc mogą okazać się jedynie tzw. aktami na papierze (papierowym, a nie realnie obowiązującym i funkcjonującym prawem), a po drugie, że ich realizowanie wymaga spełnienia tzw. intelektualnych oraz ekonomicznych warunków udziału każdego we władzy. Warunki intelektualne to nie tylko możliwość intelektualnego udziału w głosowaniu, a więc choćby umiejętność pisania i czytania, ale przede wszystkim jest to przygotowanie do świadomego działania politycznego. Demokracja, jako rządy ludu, jest systemem politycznym, który wymaga szczególnego przygotowania ogółu jej uczestników w podejmowaniu decyzji. Zakłada bowiem równość jej uczestników, a więc każdy głos ma tu równą wagę, niezależnie od tego, czy jest on podjęty na podstawie wiedzy i wymaganego rozeznania sytuacji, czy też ma charakter przypadkowy. Stąd też jednym ze środków zapobiegających przypadkowym decyzjom uczestników demokracji realizujących swoje prawa obywatelskie, jest zapewnienie społeczeństwu obiektywnej, tzn. spełniającej wymogi poznania naukowego, wiedzy

na temat społeczeństwa, państwa oraz stosunków międzynarodowych. Wiedzy, w każdym przypadku, wolnej od ideologii. Inną kwestią natomiast jest odpowiedź na pytanie, na ile spełnienie tego warunku jest możliwe?

Obok formalnych i intelektualnych warunków realizacji wolności osobistej i obywatelskiej, a w szczególności wynikających z niej praw, należy zaliczyć także warunki ekonomiczne. Te bowiem wydają się pozostawać u podstaw przysługującym obywatelom społeczności politycznej nie tylko formalnie, ale należałoby powiedzieć: materialnie. Demokracja, jako system, wymaga zapewnienia co najmniej warunków umożliwiających każdemu obywatelowi funkcjonowania w codziennym życiu społeczno-politycznym. W wypadku braku tej możliwości demokracja, a tym samym tzw. wolności osobiste i obywatelskie, będą jedynie fikcją a nie rzeczywistością polityczną. Nie tyle nierówności społeczne, te bowiem mogą być rezultatem konkurencyjności między ludźmi, ile brak tego rodzaju warunków funkcjonowania będzie prowadził do wykluczenia z życia społecznego i politycznego pewnych grup społecznych np. ludzi pozostających w stanie nędzy przy braku środków utrzymania się.

6. Granice zasadności wolności osobistej i obywatelskiej (uwagi końcowe)

Analizowana w tych uwagach wolność nie jest bynajmniej kategorią wyznaczaną poprzez momenty istnienia należące do przyrody, a więc bytu, który przynajmniej poza relacją podmiotowo-przedmiotową istnieje w sferze czystej obiektywności. Wolność, tak jak jest ona tu pojmowana, to artefakt, a więc rzeczywistość, która nie tylko jest wytworem człowieka, ale także w swoim istnieniu i funkcjonowaniu zależna jest od aktywności jestestwa ludzkiego. Krótko mówiąc, należy do rzeczywistości kulturowej. Tak pojmowana, jest zatem pewnym dobrem determinowanym przez znaczenia, które także konstytuują sobą pewne znaczenia. Jako dobro współtworzące z innymi dobrami rzeczywistość kulturową, wolność osobista i obywatelska wyznacza pewną przestrzeń znaczeniową, a tym samym, ze względu na obowiązujące w jej ramach kryteria sensu jako jej zasadności, właściwą jej strukturę. Stąd też rozpatrywanie wolności, niezależnie od jej charakteru, jako przedmiotu rzeczywistości kulturowej, niejako w sposób naturalny wydaje się prowadzić do pytania o zasadność pojęcia wolności w ramach rozpatrywanej rzeczywistości kulturowej. Każdorazowo będzie to próba odpowiedzi na to pytanie w ramach pewnej i z perspektywy „jakiejsz” rzeczywistości kulturowej. Oznacza to jednak także, że to, co w ramach jednej perspektywy może jawić się jako zasadne, bynajmniej nie musi być takie w ramach innej.

Podjęwszy problem zasadności wolności osobistej i obywatelskiej, pytamy *de facto* o granice jej zasadności w ramach określonego układu znaczeniowego.

W tym wypadku układem tym jest rzeczywistość polityczna, w której pojęcie to rozpatrujemy, a więc określony system polityczny bądź to realnie istniejącego państwa, bądź też jedynie jako pewien projekt polityczny. Ze względu na przyjęty punkt odniesienia, kwestia zasadności wolności osobistej czy też obywatelskiej będzie kształtowała się różnie. W perspektywie wyznaczanej przez systemy totalitarne jej zasadność jeśli nie wręcz zostanie zanegowana, to co najmniej sprowadzona do koniecznego, w perspektywie funkcjonowania tego systemu, minimum. Niewątpliwie inaczej sytuacja przedstawia się w wypadku demokratycznych systemów politycznych. W tych wypadkach zarówno wolność osobista, jak i wolności obywatelskie oraz określające je prawa są warunkami nie tylko koniecznymi ale i konstytutywnymi funkcjonowania demokratycznego systemu politycznego. Trudno bowiem byłoby mówić o demokracji, czy też udziale ogółu społeczeństwa w podejmowaniu decyzji politycznych, w sytuacji pozbawienia albo nawet znacznego ograniczenia którejkolwiek z tych wolności. Problem jednak w tym, że o ile wolność osobista i obywatelska jest warunkiem funkcjonowania demokracji jako systemu, to jednocześnie należałoby zauważyć, że nadmierne poszerzenie zakresu wolności osobistych, jak i nieregulowany prawem zakres możliwości działań wobec państwa może prowadzić do dyktatury bądź też do anarchii. Do systemu niedemokratycznego, a nawet totalitarnego będzie prowadziła sytuacja, w której nieograniczona prawem wolność osobista będzie pozwalała jednostce lub grupie ludzi uzyskanie takiej władzy, która pozwoli na podporządkowanie sobie innych i tym samym zanegowanie ich ewentualnego udziału w sprawowaniu władzy. Nieregulowana prawem wolność osobista może także prowadzić do anarchii. Dzieje się to w sytuacji braku porządku prawnego lub chociażby woli jego przestrzegania przez duże grupy społeczne, przy jednoczesnym braku zarówno organów władzy, jak i ludzi zdolnych podporządkować sobie innych. W tego rodzaju sytuacjach jednostki funkcjonujące w społeczeństwie zmuszone są niejako – licząc tylko na własne możliwości bądź też na grupy w ramach których współdziałają – zapewnić sobie możliwości funkcjonowania a przede wszystkim dbać o własne bezpieczeństwo. Sytuacja ta niewątpliwie będzie prowadziła do anarchizacji społeczeństwa. Konkludując, można by stwierdzić, że granicą zasadności poszerzania wolności osobistej, a w konsekwencji także możliwości działań politycznych, będzie negacja możliwości funkcjonowania społeczeństwa na zasadzie organizacji uwzględniającej powszechny i w miarę możliwości równy udział jej członków w podejmowaniu decyzji. Granice te z jednej strony wyznacza system totalitarny, z drugiej natomiast anarchizm.

[znaków 39 763]

Автор поднимает вопрос личной свободы в контексте прав человека в рамках политического порядка в форме государства. Эти вопросы рассматриваются в историческом и теоретическом контексте. Автор указы-

вает на источники в римском праве, а также на их развитие в современной политической мысли. В теоретическом порядке анализируется отношение между личной свободой и гражданскими свободами как установлениями закона, а также их использованием в политике. Свои соображения автор заканчивает попыткой определения обоснованности анализируемых юридических установлений и последствий, вытекающих из предлагаемых решений, для человека как личности.

The author takes the issue of personal liberty in the context of human rights within the political order which is the state. These issues are considered in the historical and theoretical context. He indicates its sources in the Roman law as well as their formation in modern political thought. In the theoretical order he analyzes the relationship between personal freedom and civil liberties as the institutions of law, as well as their relationship in political use. The author concludes his reflections with an attempt to determine the legitimacy of the analyzed law institutions and resulting from the proposed solutions within them, the consequences for humans as individuals.